

Szücs Angéla

Politikai ideológiák megjelenése a magyar köznevelésben napjainkban

*Szakmailag ellenőrizte: Dr. Gyulai Attila
Társadalomtudományi Kutatóközpont
Demokrácia- és Politikaelméleti Osztály, osztályvezető*

A közoktatás politikai döntések következtében formálódott, formálódik jelenleg is, így nem is akar és nem is lehet független a jelenlegi politikától. A tanulmányban a 2010-2021 közötti időszak oktatáspolitikai intézkedéseit és az oktatási segédanyagokban, tankönyvekben, kerettantervekben, nemzeti alaptantervben megjelenő politikai elemeket igyekeztem összegyűjteni, rendszerezni, bemutatni; különös tekintettel a keresztény-konzervatív értékrendre, normarendszerre. A tanulmány célja e társadalmi-politikai jelenség feltérképezésének elősegítése, elhelyezése mind modern, mind történelmi kontextusban.

1. Bevezetés

Mária Terézia szerint "Die Schule ist und bleibt ein *Politikum*" s ez az állítás ma is ugyanúgy érvényes, mint 300 évvel ezelőtt. Szakértők bevonásával ugyan, de végső soron politikusok döntenek arról, hogy hány éves kortól legyen kötelező az oktatás a gyermekek számára, hogy az iskolában a pedagógus milyen tanterv szerint oktasson, rendszeresen felülvizsgálják a tankönyvek tartalmát és ellenőrzik a tanárok, tanítók munkáját.

A 20. századi szocialista diktatúrákban megfigyelhető volt, hogy a politikai nevelés már a kisgyermekkorban elkezdődött. Az óvodában a *Párt*²¹ nagyszerűségét dicsérő versek, dalok (például: „Köszönjük néked Rákosi elvtárs,/ Tiéd a hálánk, tiszta lánggal ég./ Reád ha nézünk, büszke az arcunk,/ Virágot hintünk, amerre mégy.”²²), mesék tanításával pozitív képet alakítottak ki a kisgyermekekben a szocializmusról, a pártvezért "jó atyaként", az államot mindenkiről egyformán és jól gondoskodó rendszerként tüntették fel, és azt hangsúlyozták, mennyi gonosz ember van, aki nem szereti a mi nagy és jóságos vezetőnket. Ezáltal akár maga a gyermek válhatott besúgóvá és árulhatta el szüleit, családtagjait, akaratán kívül.

Ezt fogalmazta meg *Illyés Gyula* is 1950-ben:

„hol zsarnokság van, ott van
jelenvalóan
mindenekben,
ahogy rég istened sem;
ott zsarnokság van
az óvodákban,
az apai tanácsban,
az anya mosolyában,

²¹ Jellemzően az MKP ill. MSZMP

²² Részlet a Köszönjük néked Rákosi elvtárs... kezdetű mozgalmi dalból

abban, ahogy a gyermek idegennek felelget”.

Bár manapság a demokrácia keretein belül elképzelhetetlen, hogy ilyen nyíltan közvetítsék a hatalmon lévő politikusok által képviselt értékeket a közoktatásban, mégis gyakran találkozhatunk olyan mesekönyvekkel, játékokkal, amik mögött könnyen felfedezhetünk olyan erkölcsi üzeneteket, melyek megfeleltethetőek az aktuális kormány nézeteinek.

A közoktatásban a politikai nevelés főleg a történelem, irodalom és erkölcstan órákon érhető tetten, de találkozhatunk vele a matematika²³, földrajz tankönyvekben és az érettségi dolgozatokban is. Írásomban elsősorban a 2010 és 2020 közötti időszakban a közoktatásban, különösen is az általános és középiskolák 5-12. osztályában jelenlévő politikai tartalmú elemek közül szeretném a téma nagyságára tekintettel a leghangsúlyosabbakat bemutatni és párhuzamba állítani az éppen aktuális politikai kommunikációval.

A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint a „politika az államvezetés és kormányzás egészében v. egy-egy ágazatában, az ország belső életének irányításában és a nemzetközi kapcsolatokban követett, osztályérdekektől meghatározott alapelvek összessége és a megvalósításukra irányuló társadalmi tevékenység”. Írásomban politikai tartalomként az ilyen alapelveket közvetítő kijelentéseket értem, melyek esetében a kerettanterv és a tananyag megfogalmazása a tanulót nem vitára és saját vélemény kialakítására ösztönözi, hanem az alapigazságok megtanulását, elfogadását várja el.

2. A 2010-2020 között bekövetkezett közoktatási reformok

A közoktatásban a politika két egymástól jól elkülöníthető módon jelenik meg. Egyrészt a köznevelést, tankönyvpiacot, tanárképzést érintő törvények, rendeletek, szerkezeti átalakítások formájában, hiszen ezek a kérdések egyértelműen a parlamentben kerülnek megvitatásra. A másik talán kevésbé egyértelműen a politikához köthető, mégis a diákok, tanárok, szülők számára jobban érzékelhető megjelenési mód az oktatási segédanyagok, tankönyvek, vizsgafeladatok, érettségi és nyelvvizsga témák által közvetített normák, értékrend. A tananyag gyakran nem a jelenlegi társadalomra reflektál, hanem egy ideális valóságot, célt, útírányt igyekszik kijelölni a diákok számára, megmutatni, hogy mi a jó és mi a rossz, a történelem vagy az egyéni életút során hozott döntések milyen következményekkel jártak a múltban.

A „mai társadalmakban a gyerekek meg kell tanulnia, hogyan éljen a felnőtt társadalomban, hogyan működjön együtt olyan emberekkel, akik nem a rokonai vagy személyes ismerősei. Szert kell tennie a képessége, hogy előrejusson bonyolult szervezetekben, hogy gazdálkodjon, és adott esetben maga is ellásson szülői funkciókat. Sőt a társadalmi progresszió értékei megkövetelnék, hogy a gyerek ne csak azt tanulja meg, hogy hogyan boldoguljon a bürokratikus és hierarchizált modern társadalomban, hanem a vele kapcsolatos kritikai magatartást is” [Vajda, 2005:165]. Tehát az iskolával szemben mindig is elvárás volt, hogy a társadalomnak nevelje a gyermeket, egy olyan értékrendet kapjon, ami lehetővé teszi, hogy beilleszkedjen és fejlessze, javítsa a meglévő rendszert. A társadalom politikai változásával az átadni kívánt helyes útírány, normarendszer is változik.

A rendszerváltás utáni Magyarországon az egyik leglátványosabb, a közoktatásban bekövetkezett változás a vallás, keresztény világkép újbóli megjelenése az iskolákban. A korábbi kategorikus tiltás után újra megjelenhettek az órarendbe épített hittanórák. Az olvasókönyvben található bibliai történeteket, s 9. osztályban irodalomórán megközelítőleg

²³ Például a hatodik osztályos matematika tankönyvben:
https://www.nkp.hu/tankonyv/matematika_6/lecke_03_013

egy hónapon keresztül foglalkoznak a tanulók (bár irodalmi és nem vallási szemszögből) a Bibliával. Erre a folyamatra erősített rá a 2010-ben kormányra kerülő keresztény-konzervatív FIDESZ-KDNP koalíció.

A keresztény-konzervatív értékeket Orbán Viktor miniszterelnök a Kossuth Rádióknak adott interjújában 2018-ban a következőképpen fogalmazta meg: „Mi itt egy kereszténydemokrácia felépítésén dolgozunk. Európai hagyományokban gyökerező, régi vágású – ezt is mondhatnám – kereszténydemokrácia felépítésén dolgozunk, ahol az emberi méltóság a legfontosabb, a hatalmi ágak el vannak választva, a szabadság egy feltétlen érték, ahol a családokat támogatjuk, mert a család is egy érték, ahol a globális ideológiákat elvetjük, mert hiszünk a nemzet fontosságában, és semmilyen nemzetek feletti üzleti vagy politikai birodalomnak nem akarunk teret engedni Magyarországon, küzdünk a teljes foglalkoztatásért. Nők egyenjogúsága nagyon fontos dolog. Nem akarunk olyan változásokat, amelyek antiszemitizmus erősödésével járnának Magyarországon, mint ahogy ezt látjuk számos európai országban. Szóval ez egy kompakt kereszténydemokrata világlátás és rendszer.” [Orbán, 2018] Így a tanulmány következő részében néhány példán keresztül szeretném bemutatni, hogyan is jelenik meg a kereszténydemokrata világlátás és rendszer az elmúlt 10 év közoktatásában.

2.1. A harmadik és negyedik Orbán-kormány oktatáspolitikai intézkedései

2.1.1. Három éves kortól kötelező óvoda

A 3 éves kortól kötelező óvodába járás és az általános iskolásoknak délután 4-ig kötelező napközi amellet, hogy a dolgozó szülők számára megkönnyíti a gyerekvállalást, még nagyobb nevelő szerepet ruház át a szülőkről, családokról a közoktatás különböző intézményeire és a pedagógusokra.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény előírása: „8. § (2) A gyermek abban az évben, amelynek augusztus 31. napjáig a harmadik életévét betölti, a nevelési év kezdő napjától legalább napi négy órában óvodai foglalkozáson vesz részt. A jegyző – az egyházi és magán fenntartású intézmények esetében a fenntartó – a szülő kérelmére és az óvodavezető, valamint a védőnő egyetértésével, a gyermek jogos érdekét szem előtt tartva, az ötödik életév betöltéséig felmentést adhat a kötelező óvodai nevelésben való részvétel alól, ha a gyermek családi körülményei, képességeinek kibontakoztatása, sajátos helyzete indokolja.”

2.1.2. Hittan vagy erkölcsstan és a család szerepe

Még a 2. Orbán-kormány regnálása idején, a periódus vége felé 2013-ban módosították a köznevelési törvényt, amelynek értelmében kötelező a gyermeket hittanra vagy erkölcsstanra beírni. A 2013. évi CXXXIII. törvény előírása: „135. § (2) Az állami iskola 1-8. évfolyamán az erkölcsstan óra vagy az ehelyett választható, az egyházi jogi személy által szervezett hit- és erkölcsstan óra a kötelező tanórai foglalkozások része.” Akik hitoktatás helyett az erkölcsstant választják, 5. és 8. osztály között kötelezően találkoznak a vallás kérdéskörével, például a 8. osztályos Etika tankönyv harmadik fejezetében.²⁴ A lecke elején található összefoglaló szerint a diák a következő témaköröket ismerheti meg: „honnan van a jó és a rossz; mi a hit, mi a vallás, és milyen vallások léteznek Európában és a világban; mit jelent a vallások két alapszabálya, a szeretetparancs és az élet tisztelete; milyen szerepet játszanak az egyházak napjaink társadalmában.” [NKP, 2017].

²⁴ Az idézett rész a 8. osztályos digitális Etika tankönyv 3. leckéjének fejezetnyitójában található

2.1.3. Államosítás a tankönyvkiadásban, egységesítés a tankönyvekben

A rendszerváltás után rengeteg új tankönyv jelent meg a piacon, a pedagógusok szabadon választhattak, hogy melyik illeszkedik jobban tanítási stílusukhoz, az iskola pedagógiai programjához.

A harmadik Orbán-kormány államosította a tankönyvkiadást, s elvette a választás lehetőségét a pedagógusoktól, vagy legalábbis szűk keretek közé szorította azt. Megszülettek a 2020-as NAT módosításig használt kísérleti tankönyvek, a szűk időkeret – alig több mint fél év – miatt gyakran helyesírási hibákkal²⁵.

A Történelemtanárok Egylete (TTE) saját honlapján véleményezte az új történelemtanúkat és tankönyveket:

„ez az atlasz továbbra sem tartalmaz fokbeosztást, helységnév mutatót, kronológiát, valamint szinte olvashatatlanul apró betűket, halvány színeket használ, és csak részben alkalmas a (kerettanterv által is megkövetelt) forrás- és tevékenységközpontú oktatásra, képességfejlesztésre.

A jelenleg engedélyezett, új tankönyvek többségükben szakmailag, metodikailag nem megfelelő minőségűek, míg azok a jó minőségű könyvek, amelyek korábban beváltak nem rendelhetők.” [Történelemtanárok Egylete, 2017]

2.1.4. Nemzeti értékek átadása

A NAT-ban hangsúlyos szerephez jutnak a nemzeti értékek, azaz „az anyanyelv és a nemzeti kultúra; a nemzeti hagyományok és identitás ápolása” [Oktatás 2030, 2018], a közoktatás egyik fő fejlesztési területe a „lokálpatriotizmus és a nemzeti identitás erősítése” [Oktatás 2030, 2018]. Természetesen ez nem csupán az irodalom-történelem-földrajz tantárgyi triumvirátus feladata, hanem a tantárgyi kereteken túlmutató komplex tanítási-tanulási folyamat. A „tanulóknak az iskolai programokon való részvétellel és a lakókörnyezet vagy a település kulturális, hagyományőrző, környezetvédő vagy karitatív tevékenységeibe való iskolai szintű bekapcsolódással lehetőségük nyílik megtapasztalni a közösségi élmények identitást alakító hatásait. A nemzeti ünnepek megünneplése és a klasszikus európai értékek hangsúlyozása olyan lenyomatokat képezhetnek a tanuló személyiségében, amelyek későbbi döntéseit értékesen befolyásolják” [Oktatás 2030, 2018].

Mindezek ismeretében nem csodálkozunk azon változtatás bevezetésén, mely szerint a történelem érettségien *hosszú esszét csak magyar történelemből* írnak a diákok. „A feladatsor két rövid, egyetemes történelemre vonatkozó feladatot (amelyek közül az egyik az 1849-ig tartó, a másik az 1849 utáni korszakokkal kapcsolatos) és két hosszú, magyar történelemre vonatkozó feladatot (amelyek közül az egyik az 1849-ig tartó, a másik az 1849 utáni korszakokkal kapcsolatos) tartalmaz.” [Oktatási Hivatal, 2021]. Így a tanárok és a diákok is valószínűleg kevesebb időt fognak tölteni a történelmi események határokön átívelő hatásainak vizsgálatával, hiszen az ilyen jellegű ismeretek nem lesznek számon kérve. Az intézkedés nem titkoltan a magyar vonatkozású történelmi eseményekre helyezi a hangsúlyt.

A közelmúlt magyar történelmi eseményeinek jobb megértését, a nemzeti értékek hatékonyabb megismerését szolgálja az a lehetőség is, hogy a 1502/2017. (VIII. 11.) Korm. Határozat értelmében a közoktatásban „nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő tanulói és minden tizedik tanuló után egy fő kísérő (pedagógus vagy szülő) az iskola által

²⁵ A helyesírási hibákról a linken található cikkben is olvashatunk: <https://www.origo.hu/itthon/20150827-helyesiras-tankonyv-hiba.html>

szervezett csoportos utazás keretében [...] díjmentes vasúti utazás igénybevételével látogathassák meg a Terror Háza Múzeumot is.”[Terror Háza Múzeum, 2021]

A múzeum azonban neves történészek²⁶ által vitatott módon mutatja be a nyilasterror, a zsidóüldözések és a kommunizmus korszakát. Ugyanakkor a széles társadalmi érintettség, valamint az a tény, hogy valaki egyszemélyben „túlélő-tanú-áldozat”, néhány évvel korábban vagy később pedig akár „tettes” is lehet, felveti a „nem-tisztán-történettudományos” megközelítés lehetőségét, s így sokkal inkább a “szélesebb társadalmi nyilvánosság előtt megjelenő emlékezeti-történeti reprezentációként” [Frazon, 2002:310] kellene tekintenünk a Terror Házára. Mindezek mellett azonban szembeűnő, hogy a múzeum teljesen felmenti Magyarországot az említett időszakokban elkövetett tetteinek súlya alól, hazánkat mintegy áldozat szerepben tünteti fel, ezáltal kerüli a múlttal való igazi szembenézést; pedig az esetleges hibák feltárása nélkül nem lehet valódi nemzeti megújulás, felemelkedés sem.

2.1.5. Központosítás

A Klebelsberg Intézményfenntartó Központ 2014-re átvette a legtöbb, korábban önkormányzati fenntartás alatt álló oktatási intézmény vezetését. Ezzel sikerült az oktatási rendszer költségeit csökkenteni, hiszen 40%-kal kevesebb alkalmazottra van szükség, valamint a tanárhiány is könnyebben orvosolhatóvá vált, hiszen egy pedagógus, akár több intézménybe is kirendelhető.²⁷ A központ ugyanakkor nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Asztalosné Zupcsán Erika [2017] tanulmánya részletesen foglalkozik a KLIK körüli gondokkal. Súlyos pénzügyi problémák merültek fel. A zavartalan működést a gyakori vezetőváltás is akadályozta; az új rendszer pedig kevesebb mozgásteret hagyott a pedagógusok számára.

2.1.6. A szakképzés népszerűsítése

A szakképzés népszerűsítése is része volt a harmadik Orbán-kormány oktatáspolitikai reformjainak. A korábban létrehozott pályaorientációs központok, előadások, valamint a hiányszakmák után járó ösztöndíjak ellenére sem nőtt meg az érdeklődés az érettségit nem adó képzések iránt. A szakképzési centrumok fenntartója a Nemzetgazdasági Minisztérium lett, melynek javaslatára a 2016/17-es tanévre a szakközépiskolákat szakgimnáziummá, a szakiskolákat pedig szakközépiskolává nevezték át (2016. évi LXXX. törvény az oktatás szabályozására vonatkozó és egyes kapcsolódó törvények módosításáról). A szakmai óraszámok növelésével és a közismereti óraszámok csökkenésével valószínűleg a tanárhiány okozta problémákat is próbálták elfedni, ugyanakkor ezzel a rendszer átjárhatóságát is jelentősen lecsökkentették, egy közgazdasági szakgimnáziumból bekerülni és bent maradni egy nem gazdasági egyetemi képzésben sokkal nehezebb lesz, mint egy gimnáziumból. Ezáltal kényszerűen korábbra került és 14 éves korban hangsúlyossá vált a pályaválasztás kérdése is. Aki nem szeretne már 8. osztályban pályát választani, de jól tanul, annak továbbra is inkább “megéri” a gimnáziumi képzést választani.

Az ifjú felnőttek számára is nyitottá akarták tenni a szakképzést, így bármelyik 25 év alatti fiatal jogosult iskolarendszerű esti vagy nappali OKJ képzésben részt venni. Ez lehetőséget nyújt a gimnáziumban végzettek számára, akár egyetemi tanulmányok mellett is, szakmát szerezni.

²⁶ Randolph L. Braham cikke az alábbi linken érhető el: mult-kor.hu

Ungváry Krisztián cikke pedig a magyarnarancs.hu linken található

²⁷ Cikk a KLIKK létrejöttéről: <https://kk.gov.hu/klik-atlathatobb-hatekonyabb-rendszer-jott-letre>

Azonban ezek a szakképzési reformok nem érték el a kívánt hatást, így 2019/2020-ban újabb intézkedéseket vezettek be, a felnőttképzés (OKJ) is átszervezésre került. Gazdaságpolitikai intézkedésként a 25 éves kor alatti munkavállalók számára kínált adókedvezménnyel igyekeznek ösztönözni a fiatalokat a munkaerőpiacra lépésre.

2.1.7. NAT 2020

A negyedik Orbán kormány egyik jelentős oktatási reformja a 2012-es Nemzeti alaptanterv felülvizsgálata és módosítása. Az új alaptantervet és a hozzá tartozó kerettanterveket a megjelenés után számos pedagógus és neveléstudománnyal foglalkozó szakember véleményezte. Mint minden új szabályozásnak, ennek is megvannak a pozitívumai és negatívumai.

A természettudományos oktatásban modernnek számító társadalomorientált, integrált természettudományos nevelést ösztönzi, de még nem teszi kötelezővé, hiszen a tárgyi és szakmai feltételek még nem elérhetőek országos szinten. Ugyanakkor sajnos „minden tanuló számára egységes, és a legtöbbjük számára nem teljesíthető mennyiségű feladatot ír le” [Nahalka, 2020] - ezt Nahalka István a „totális műveltség átadásának” paradigmájaként nevezi. A másik probléma, hogy „a természet megismerésének hétköznapi és tudományos módszereihez, valamint a természet megismerését szolgáló tanuláshoz való viszonyt tekintve a NAT-2020 egy túlhaladott megismerési szemléletmódot képvisel” [Nahalka, 2020].

A módszertani modernizálás sem sikerült maradéktalanul: „a NAT-2020 bevezető szövegében, az átfogó módszertani ajánlások egyikeként jelent meg az „egyéni rétegmunka”, mint ajánlott szervezési mód. A rétegmunka ma már a korszerű pedagógiai elképzelésekben, mint ellenjavallt, a differenciálás feladatának megoldására alkalmatlan, sőt, az esélyegyenlőtlenséget növelő módszer szerepel” [Nahalka, 2020].

A történelem, családi életre nevelés és állampolgári ismeretek 2020-as kerettanterv által meghatározott tanulási céljait majd a tematikus bekezdésekben összegezem.

2.2. *A harmadik és negyedik Orbán-kormány²⁸ regnálása alatt az oktatásban megjelenő keresztény-konzervatív értékrendet közvetítő tartalmi elemek – példák*

2.2.1. A keresztény vallás megjelenése a hittanórán kívül

Az 1. ábrán olvasható ötödik osztályos etika tankönyv részletben van egy viszonylag átfogó bevezetés, szépen megjelenik benne a gondolat, hogy különböző népcsoportok és vallások máshogy, mást ünnepelnek karácsonykor, húsvétkor. Ugyanakkor a pirosan bekeretezett rész szerint a „családban a szeretet legnagyobb ünnepe a karácsony”. Ez a kijelentés azt sugallja, hogy minden család számára fontos a karácsony ünneplése, ellentétben áll a felette lévő bekezdés árnyaltabb állításaival. A tankönyvi feladat Jézus születésének történetét is mellékeli.

²⁸ 2014-től napjainkig

3. ábra: Keresztény ünnepek szerepe, jelentősége

- ▶ Keressetek hasonlóságokat és különbségeket a családi ünnepek körüli szokásaitokban!

Családi ünnepi szokásainkat meghatározhatja az is, milyen valláshoz vagy népcsoporthoz, nemzetiséghez tartozunk. Gondoljatok csak a karácsonyra vagy a húsvétra! Vannak családok, akik karácsonykor Jézus születését vagy az angyalkát, vannak, akik a fenyő vagy a szeretet ünnepét várják. Húsvét a keresztény közösségeknek a feltámadás ünnepe, mások a himes tojás, a nyuszi vagy a locsolkodás hagyományait őrzik. Azok a családok, amelyekben a szülők különböző nemzetből származnak, mindkét kultúra szokásait megtarthatják.

▲ Karácsonyfa-állítás: európai keresztény hagyomány

31. oldal A családban a szeretet legnagyobb ünnepe a karácsony. A Bibliából olvashatunk az ünnep eredetéről, Jézus születéséről.

3. Írj egy néhány mondatos fogalmazást vagy készíts albumot, prezentációt családi szokásaitokról! Térj ki benne ezekre a kérdésekre:
- ▶ Vannak-e mindennapos családi szokásaitok, például az esti lefekvés körül? Hogyan alakultak ezek ki?
 - ▶ Hogyan ünneplik a születés- és névnapokat, a karácsonyt, a húsvétot és más éves ünnepeket?
 - ▶ Vannak-e nyaralási szokásaitok?

29

Forrás: Etika tankönyv 5. 29. oldal

A hatodik osztályos etika könyvben Az ember kérdez című fejezetben találkozhatunk a vallással. Itt olvasmányként a tankönyv olasz gyerekek teremtésről írt esszéit ajánlja fel.

4. ábra: A világ teremtése

◀ **19. Az ember kérdez** ▶

Isten ingyér teremtett bennünket – Az arzanói gyerekek evangéliuma

Marcello D'Orta tanító gondozásában

Vissza

A tizenéves délolasz falusi gyerekek 20-25 éve írt fogalmazásait tanítójuk, Marcello D'Orta (márcsello dortá) hozta nyilvánosságra. (A szövegeket a gyerekek beszédmódjával és helyesírásával közöljük.)

- Ti hogyan válaszoltatok a tanító kérdéseire?
- Miből jöhetünk rá, hogy mai gyerekek írták? Mi vall benne az életkorukra és mi vall a modern korra?
- Meg tudjuk-e sejteni a gyerekek állításainak forrását?

Meséld el a világ teremtését!

„Isten először legyártotta az eget, a Napot, a felhőket, a csillagokat, a Földet, a tengert, az állatokat, aztán kapásból feltalálta az embert. És azt mondta az embernek, Ádámnak fognak hívni, a bordáját meg Évának. Férjek és feleségek lesztek.”

Forrás: Etika tankönyv 6. (2021) 19. fejezet

A politikai kommunikációban Magyarország gyakran a keresztény Európa védőbástyájaként jelenik meg. Ezt a képet a történelemkönyvek is igyekeznek hangsúlyozni, a kereszténység és Magyarország témakörének részletesebb taglalásával, a törökök ellen vívott csaták kiemelésével. A keresztény vallást az új ötödik osztályos tankönyv indokolatlanul pozitív színben tünteti fel. A történelmi szereplők motivációit érzelmi alapon tálalja, ami nem objektív és nem történelemkönyvbe illő.

Például a kereszties háborúkról szólnak a következő részletek: „Amikor az iszlám hívei a Szentföldet is elfoglalták, Európa lovagi hadseregei útra keltek Jeruzsálem felszabadítására.” [Gróf, 2020:94]

„A kereszténység vezetője, a pápa aggodalommal nézte, hogy az iszlám katonái sok zarándokot elfognak, megölnék, vagy csak váltságdíjért engednek szabadon. Ezért úgy döntött, hogy háborút indít a Szentföld visszahódítására.” [Gróf, 2020:100]

Itt a pápa egy aggódó, szerető atyaként van jellemezve, holott semmit nem tudhatunk egy évszázadokkal korábban élt ember valós érzelmeiről, a kereszties háborúk mögötti gazdasági és politikai motivációknak már annál nagyobb elérhető szakirodalma van.

A történelemoktatásban túlhangsúlyozott keresztény gyökerek összhangban vannak a politikai beszédekben előforduló kereszténydemokrácia gondolatával, az egyház állami és anyagi támogatásával.

2.2.2. Család kép, családi életre nevelés

A vallás mellett gyakran találkozhatunk a családdal is, mint témakörrel. Erkölcstan órán a felső tagozatos korosztály számára külön fejezet szól a családról, házasságról, otthonteremtésről, gyermekvállalásról.²⁹

3. ábra: A családi élet

Forrás: Etika tankönyv 5. (2020) 8. fejezet

²⁹ Az ötödik osztályos tankönyv ide kapcsolódó fejezete a www.nkp.hu linken, a hetedik osztályos tankönyv ide kapcsolódó fejezete pedig a www.nkp.hu linken érhető el.

A 3. ábrán található feladathoz tartozó családot ábrázoló képek nem követik a társadalomban megtalálható diverzitást: nem ábrázolnak egyszülős háztartásokat, mozaik családokat, holott 2016-ban a KSH adatai alapján készült demográfiai jelentés szerint [Makay, 2018:30] 16700 kiskorú gyermek élte át szülei válását. A hetedik osztályos tankönyv is egysíkú képeken mutatja be a család funkcióit, a családi élet mindennapjait. (4. ábra)

4. ábra: A család szerepe

Forrás: Etika tankönyv 7. (2020) 17. fejezet

Magyarországon a népességfogyás, az elöregedő társadalom gyakran tárgyalt probléma, mellyel a tankönyvek is említést tesznek (ahogy az a 4. ábrán is megjelenik). Nem titkolt szándék a gyermekvállalási kedv növelése. Míg a 2020-as NAT előtti tankönyvekben csak burkoltan jelent meg a családpolitikai törekvésekkel összhangban lévő idilli családkép, itt már kerettantervbe lett foglalva. A Családi életre nevelés 9-12. osztály számára készített kerettantervben a következő nevelési cél található:

„5. Nemiség – férfi/női identitás – szexualitás – párkapcsolatok

Segíteni kívánja a diákokat kisiskolás kortól kezdve a genetikai nemnek megfelelő nemi identitás megerősödésében, a nemek közötti alapvető különbségek megismerésében (nemi jelleg, agyműködés, kommunikáció stb.) és a férfi/apa – női/anya szerepekkel kapcsolatos káros sztereotípiák lebontásában, a serdülőkori biológiai, lelki, viselkedésbeli változások pozitív megélésében, a termékenységtudatos szemlélet kialakulásában, ahol a gyermek, mint ajándék jelenik meg. Elő kívánja segíteni a párkeresés és a párválasztás sikerét. Fontos, hogy a diákok megismerjék a férfi-női párkapcsolatok formáit és az azokban megélt boldogság/csalódás lehetőségét, emellett kialakuljon bennük a családbarát szemlélet. Kellően felkészüljenek a harmonikus, boldog, elkötelezett párkapcsolaton (házasságon) alapuló érett, felelős, kiegyensúlyozott, egészséges szexualitásra. Ezen túl elsajátíthassák az egészséges szexuális élethez szükséges ismereteket. Az emberi fogantatás és a magzati fejlődés szépségének megismerése kapcsán fogalmazódjon meg bennük, hogy az emberi élet érték a fogantatástól kezdve a természetes halálig.”

Ahogy a politikai kommunikációban és az alaptörvényben is a hagyományos családmodell jelenik meg, úgy az oktatási célok is csak és kizárólag a férfi-női párkapcsolatról, férfi, mint apa és nő, mint anya szerepekről tesznek említést. Az emberi élet fogantatástól számított értéke pedig egyértelműen kijelöli, hogy az abortusz kérdésében az

iskoláknak állást kell foglalniuk. Továbbá a kerettanterv összekapcsolja az érett, felelős, egészséges szexualitás képét a házasság fogalmával.³⁰

Ennél kevésbé explicit módon, de szintén a többgyermekes, hagyományos családmódellet normalizálják a matematika tankönyvi szöveges feladatok. „Orsi, Gazsi és Matyi testvérek. Szüleik azt gondolják, hogy úgy igazságos, ha a havi zsebpénzt életkoruk arányában kapják. Orsi 18, Gazsi 16, Matyi 12 éves. Mennyi pénzt kapnak külön-külön, ha a szülők havonta összesen 23 000 Ft-ot adnak a három gyereknek?” [Matematika 6.; 2021]. Így a diákok számára természetes lesz a három vagy többgyermekes családok gondolata³¹. A családi élet, az anya szerep fontosságát hangsúlyozza a következő érettségi feladat is:

5. ábra: Olasz érettségi - hallásértés

Mamma a tempo pieno

Quanti anni hai e di dove sei?

Ho 33 anni e vivo in un piccolo paese dove si respira aria di campagna ma a pochi chilometri dalla città, quanto basta per sentirne l'influenza.

Sei una mamma?

Sì, sono mamma di Gloria, una bambina meravigliosa di 2 anni e mezzo.

Cosa fai nella vita?

Attualmente sono mamma a tempo pieno. Ho lasciato il mio lavoro presso un'agenzia pubblicitaria poco prima della nascita di Gloria. Qualche volta mi manca il mio lavoro, ma sono felice della scelta che ho fatto e della possibilità che ho di vedere crescere mia figlia ogni giorno. Lo rifarei mille volte!

Che cosa ti piace fare nel tempo libero?

Amo la vita e vivo con entusiasmo tutto ciò che faccio! Non riesco a stare ferma, ho sempre una nuova idea in testa! Per questo ho aperto il mio blog.

Quando eri piccola, qual era il tuo sogno nel cassetto?

Non ho mai avuto grandi sogni, se non quello di diventare mamma... quindi posso dirmi realizzata!

Com'è la tua giornata tipo?

Mi sveglio presto insieme a mio marito, facciamo colazione, poi lui va a lavorare e io ne approfitto per seguire un po' il mio blog. Quando si sveglia mia figlia mi dedico a lei, alla casa e alle commissioni quotidiane. Qualche volta andiamo in palestra insieme, dove pratico yoga. Alla sera, quando rientra anche il papà, restiamo insieme tutti e tre, cena e divano.

Se esistesse la macchina del tempo, in quale periodo storico vorresti essere catapultata?

Nel futuro...

Ti piacerebbe imparare qualcosa di nuovo?

Mi piace molto cucire e creare abiti, quindi credo che farei un corso su questo!

Qual è il tuo stile nel vestire?

Preferisco avere un look sportivo e scelgo i capi da mettere in base all'umore.

Qual è il capo d'abbigliamento di cui non puoi fare a meno?

Direi i jeans... per me sono un po' come una seconda pelle e sono perfetti per tutte le occasioni!

Qual è il tuo piatto preferito?

Non ho un piatto preferito... ci sono cibi, però, che non mi stancano mai, come i tortellini.

Qual è la tua canzone del momento?

Non ce n'è una in particolare in questo momento, ma ce n'è una che mi ricorda un giorno bellissimo ed è proprio "Un giorno bellissimo" di Francesco Renga.

(<http://www.donnamoderna.com>)

Forrás: 2020. május, középszintű érettségi javítókulcs, Olasz nyelv

³⁰ Ezzel párhuzamosan a gazdaságpolitikai intézkedések is a házasságok létrejöttét, házasságon belüli gyerekvállalást támogatják. Babaváró hitelre például csak házaspárok jelentkezhetnek, élettársi viszonyban élők nem. <https://bank360.hu>

³¹ Annak ellenére, hogy a KSH 2011-es népszámlálási adatai szerint a Magyarországon élő 1.892.388 15 év feletti házasságos nő közül csupán 361.820-an vállaltak három, vagy annál több gyermeket. www.ksh.hu

(Összefoglalás:

Az interjúalany 33 éves, városközei, tiszta levegőjű kis falu lakója, egy két és fél éves kislány édesanyja. Korábban reklámügynökségnél dolgozott, s ezt a munkát hagyta ott azért, hogy láthassa kislányát felnőni.

Kislánykora óta egyetlen vágya, hogy édesanyja lehessen. Most otthon van, főállású anya, szabad idejében blogot vezet, jógázik, varr, s azt tervezi, hogy beiratkozik egy varrótanfolyamra.)

A családi élet fontossága az állampolgári ismeretek tantárgy 12. osztályos kerettantervében is előkerül: „A tanuló felismeri a családot, mint a társadalom alapvető intézményének jelentőségét és szerepét, megfogalmazza a párválasztás és a felelős családtervezés szempontjait, a gyermekvállalás fontosságát és demográfiai jelentőségét, valamint kiemeli a családi szocializációnak az életutat befolyásoló funkcióját.” [Állampolgári ismeretek kerettanterv, 2020]

2.2.3. Nemzeti nevelés, állampolgári ismeretek

A történelem tantárgy gimnáziumi kerettantervében tanulási célként szerepel a „tényeken alapuló reális és pozitív nemzettudat” [Történelem 9-12. gimnáziumi kerettanterv, 2020] kialakítása, valamint, hogy a tanuló „az iskolából kikerülve hazáját szerető, a történelmi hagyományokat örökítő, demokratikus gondolkodású, kisebb-nagyobb közösségeiért felelősséget vállaló polgárrá; a társadalom tevékeny és önálló tagjává váljék” [Történelem 9-12. gimnáziumi kerettanterv, 2020].

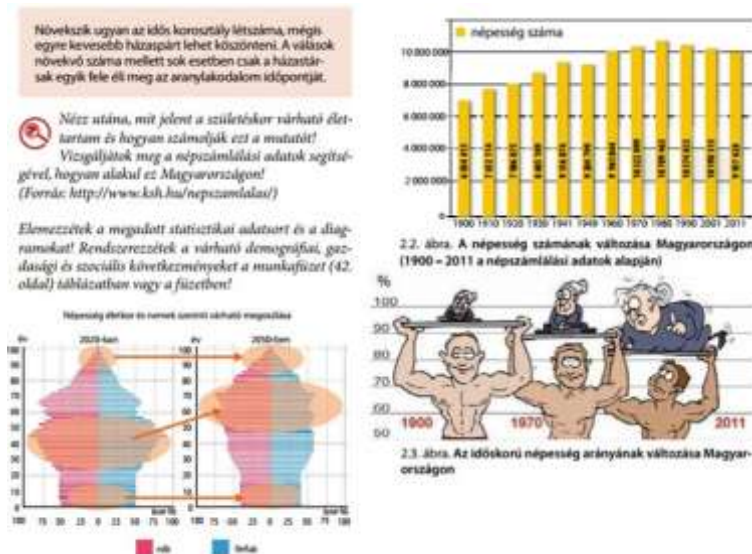
Az állampolgári ismeretek során „a tanuló értelmezi a nemzeti identitás alkotóelemeit, megfogalmazza a hazafiság kifejezésének lehetőségeit, személyiségébe beépülnek a hazaszeretet és a patriotizmus emocionális összetevői. Kiemeli a világ magyarsága, mint nemzeti közösség kohéziós szerepét. Tájékozódik a határon túl és a diaszpórában élő magyarság életviszonyairól: információkat gyűjt és rendszerez közösségeikről, fontosabb szervezeteikről, felismeri törekvéseiket, átérzi örömeiket és gondjaikat. Véleményt alkot a nemzetek, nemzetállamok fontosságáról, a globalizáció hatásairól.” [Állampolgári ismeretek kerettanterv, 2020].

A 2021-es történelem érettségire feladat volt a jelenkori Magyarország politikai intézményrendszerének elemeit felismerni az alaptörvényből vett idézetek segítségével, tehát az állampolgári ismeretek átadása nem csak törekvésként jelenik meg a NAT-ban, hanem a középiskolai tanulmányokat lezáró vizsga követelménye is.

2.2.4. Társadalmi problémák megjelenése a tankönyvekben

Földrajz órán korfák elemzésével mutatják meg a diákoknak Magyarország előregedő társadalmát, s az ezzel járó problémákat. Ilyen például a nyugdíjrendszer fenntarthatóságának kérdése, vagy a felsőoktatásban az államilag finanszírozott helyek száma; ezzel is ösztönözve a fiatalokat, hogy az egyetemi képzések helyett inkább a gyerekvállalást, a szakmatanulást és a mielőbbi munkába lépést részesítsék előnyben. (ld. 6. ábra)

6. ábra: Elöregedő társadalom

Forrás: Arday I. – Dr. Kőszegi M. – Sáriné Dr. Gál E. – Ütőné Dr. Visi J.: Földrajz 10. Tankönyv 80-81. o. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015

2.2.5. Munkavállalásra ösztönzés, szakképzés népszerűsítése

A családpolitika mellett a másik szemlélet, ami nagyon látványosan megjelenik az oktatásban, a korai munkavállalási kedv növelése. A tankönyvek, érettségi feladatok szereplői fiatalon dolgoznak, arról gyözködik szüleiket, hogy inkább autószerelőként, kőművesként szeretnének elhelyezkedni, nem vágynak egyetemi képzésre.

A korai munkavállalást és felsőoktatás helyett szakképzés választását preferálja az alábbi olasz nyelvi középszintű érettségi feladat is:

7. ábra: Olasz érettségi – íráskészség feladat

Olasz nyelv középszint Név: osztály:.....

Compito 2

Scrivere una risposta di 100-120 parole al forum.

I miei genitori non riescono ad accettare che la loro unica figlia non prenda la laurea. Vedono i miei amici iscritti a fisica, a matematica, medicina e architettura e non vogliono accettare che io sia „inferiore” a loro. Sarei più felice di andare a fare un lavoro semplice. Voglio fare qualcosa di adatto alle mie capacità, la commessa o l'estetista. Tutti i lavori sono dignitosi, soprattutto se fatti con piacere.

Marina, 19 anni, Roma

(www.fisvungtorant.com)

Nella lettera bisogna

- riflettere sulla situazione esprimendo un'opinione personale,
- descrivere un esempio personale o quello di un/una conoscente,
- suggerire come convincere i genitori,
- parlare dei propri progetti per il futuro.

(18 punti)

(Ford.: A szüleim nem tudják elfogadni, hogy egyetlen leányuk nem szerez diplomát. Látják, hogy a barátaim beiratkoztak fizikára, matematikára, az orvosira vagy az építészmérnöki karra, és nem bírják elfogadni, hogy én "alacsonyabb rendű" legyek náluk. Én boldogabb lennék egyszerű munkával. Olyan foglalkozást választanék, ami a képességeimnek megfelel: eladó vagy sminkes. Minden munka nemes, főleg, ha azt örömmel végezzük.

A válaszban:

- gondolja végig a helyzetet, írja le személyes véleményét;
- írjon személyes példát, vagy egy ismerőse példáját;
- tegyen javaslatot arra, hogyan győzze meg a szüleit;
- beszéljen saját jövőbeli terveiről.)

3. Befejezés

Végig nézve a politika szerepét a közelmúlt oktatásában jól látszik, hogy a rendszerváltás utáni rövid időszakot kivéve mindig is szigorúan a kormány ellenőrzése alatt állt a közoktatás.

Mivel egy átfogó, minden állampolgárt valamilyen mértékben érintő komplex rendszer működtetéséről van szó, ezért magától értetődőnek tűnik, hogy állami kézben is kell lennie. Ugyanakkor ebből nem következik egyértelműen, hogy a közoktatás felhasználható a diákok politikai nevelésére. Az oktató-nevelő munka részét képezi az értékek közvetítése, példamutatás, válaszadás és nagyon nehéz meghatározni, hogy egy nemzeti alaptanterv, tantárgyi kerettanterv, tankönyv, pedagógus hol lépi át a szakmai határt. Morális és metodológiai kérdések következményeképpen jöttek létre a különböző típusú alternatív iskolák és óvodák, így a stabil anyagi háttérrel biztosítani tudó szülőknek nem kötelező elfogadniuk az állam által kínált lehetőségeket.

Véleményem szerint az ideális egyensúly kialakításához, megtartásához elengedhetetlen a nyílt, szakmai alapokon nyugvó kommunikáció, melyben minden résztvevő, szülő, gyerek, pedagógus és politikus egyaránt részt vehet. Ehhez fontos a kritikai gondolkodás, a jó kommunikációs készség, érdekvédelem elsajátítása, mely készségeket hol máshol lenne idő és lehetőség elsajátítani, mint az iskolapadban töltött évek alatt.

Irodalomjegyzék

- ARDAY I., DR. KŐSZEGI M., SÁRINÉ DR. GÁL E., ÜTÖNÉ DR. VISI J. (2015): *Földrajz 10. Tankönyv*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest
- ASZTALOSNÉ ZUPCSÁN E. (2017): „Változás vagy változtatás – Adalék a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK) átalakításáról.” *Új Magyar Közigazgatás* 10(6), 22-28.
- FRAZON ZS., K. HORVÁTH ZS. (2002): „A megsértett Magyarország – A Terror Háza, mint tárgybemutató, emlékmű és politikai rítus.” *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 13, 310.
- GRÓF P., DR. SZABADOS GY. (2020): *Történelem tankönyv 5*. Oktatási Hivatal, Budapest
- ILLYÉS Gyula (1902-1983) *Egy mondat a zsarnokságról 1950 (1951?)*, részlet
- KÓSA ZOLTÁNNÉ, DIBUSZNÉ HAUSER ZSUZSANNA (2021): *Etika 6. tankönyv*. 19. fejezet Oktatási Hivatal, Budapest
- MAKAY ZS., SZABÓ L. (2018): „Válás.” *Demográfiai portré* 2, 30.
- PARÓCZAY E., TAMÁS B., DR. WINTSCHE G. (2021): *Matematika 6. tankönyv*. p 127. Oktatási Hivatal, Budapest
- VAJDA ZS., KÓSA E. (2005): *Neveléslélektan*. Osiris, Budapest

Internetes források:

- ALEXANDROV A., DOBSZAY A., FENYŐDI A., JAKAB GY. (2017): *Etika tankönyv 8*.
https://www.nkp.hu/tankonyv/etika_8/lecke_03_022
https://www.nkp.hu/tankonyv/etika_8/fejezet_03_fejezetnyito
Letöltés dátuma: 2021. ápr. 20.
- ALEXANDROV A., DOBSZAY A., FENYŐDI A., JAKAB GY. (2017): *Etika tankönyv 7*.
https://www.nkp.hu/tankonyv/etika_7/lecke_03_017
Letöltés dátuma: 2021. ápr. 20.
- BALOGH ZS., BALOGH-BÉKESI N., BERKES L., CSINK L., HÖRCHERNÉ MAROSI I., NAGY G., VARGA ZS. A. (2012): *Az Országos Bírósági Hivatal Alaptörvény – Alapvetés című tananyaga* http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/e-learning/alaptorveny_birok/at_alapvetes/lecke4_lap1.html?fbclid=IwAR2jKPII2KVe-zb2p5s_wv76WYb6rOWrjUG5-NxgQLiLfe78D4_M0PHu4nA
Letöltés dátuma: 2021. ápr. 21.
- BANK 360 (n. é.): https://bank360.hu/babavaro-hitel?gclid=Cj0KCQjw9_mDBhCGARIsAN3PaFM-6r72rBSVQhpcndSt8NOn2mFfjQTgDx0ZwkZtnvY03i2u4jK9E7caAsGXEALw_wcB
Letöltés dátuma: 2021. ápr. 18.
- DR. MADARÁSZ H. (2015): *Az óvodai nevelésben való részvételi kötelezettség három éves kortól kötelezővé válásával kapcsolatos jegyzői és óvodavezetői feladatok*.
<http://www.jegyzo.hu/index.php?oldal=egycikk&id=2759>
Letöltés dátuma: 2021. jan 19.

- DR. SZENCZI Á., KÓSA Z., DIBUSZNÉ HAUSER ZS. (2020): *Etika tankönyv 5.*
https://www.nkp.hu/tankonyv/etika_5_nat2020/
 Letöltés dátuma: 2021. ápr. 17.
- ERKÖLCSTANT TANÍTOK (2013): <http://www.erkolcstant-tanitok.hu/2013/09/18/a-tantargy-tartalmarol-a-kerettantervrol/>
 Letöltés dátuma: 2017. jan 17.
- KLEBELSBERG KÖZPONT (2014): <https://kk.gov.hu/klik-atlathatobb-hatekonyabb-rendszer-jott-letre>
 Letöltés dátuma: 2021. ápr. 18.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (n. é.): http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_demografia
 Letöltés dátuma: 2021. ápr. 20.
- MINISZTERELNÖK.HU (2018): *Orbán Viktor a Kossuth Rádió „180 perc” című műsorában*
<https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-180-perc-cimu-musoraban-26/>
 Letöltés dátuma: 2021.05.09.
- MÚLT-KOR (2002):
<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=110&ev=1992&szam=>
 Letöltés dátuma: 2021. máj. 3.
- OKTATÁS 2030 (2018):
https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2018/08/a-nemzeti-alaptanterv-tervezete_2018.08.31.pdf
 Letöltés dátuma: 2021. május 3.
- OKTATÁSI HIVATAL (2021):
https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/erettsegi/kerdoiv2021/tortenelem.pdf
 Letöltés dátuma: 2021. ápr. 18.
- ORIGO (2015): <https://www.origo.hu/itthon/20150827-helyesiras-tankonyv-hiba.html> Letöltés dátuma: 2021. ápr. 20.
- SZÖTS Z. (2015): *Történelemtankönyvek nyomában – interjú Albert B. Gáborral*
<http://ujkor.hu/content/tortenelemtankonyvek-nyomaban-interju-albert-b-gaborral> Letöltés dátuma: 2017. jan 11.
- TERROR HÁZA MÚZEUM (2021):
<https://www.terrorhaza.hu/hu/cikk/muzeumlatogatas>
 Letöltés dátuma: 2021. máj. 3.
- TÖRTÉNELEMTANÁROK EGYLETE (2017): <http://tte.hu/szabad-atlaszvalasztast-az-erettsegi-vizsgan-szabad-tankonyvvalasztast/>
 Letöltés dátuma: 2017. jan. 19.
- UNGVÁRI K. (2002): *A káosz háza*
https://magyarnarancs.hu/konyv/a_kaosz_haza-59381
 Letöltés dátuma: 2021. máj. 3.
- ZENESZÖVEG (n. é.): https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/34805/mozgalmi-dalok/koszonjuk-neked-rakosi-elvtars-zeneszoveg.html
 Letöltés dátuma: 2021. ápr. 20.

Joganyagok:

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény 8. § (2)

2013. évi CXXXIII. törvény a vallási közösségek jogállásával és működésével kapcsolatos törvényeknek az Alaptörvény negyedik módosításával összefüggő módosításáról 135. § (2)

2016. évi LXXX. törvény az oktatás szabályozására vonatkozó és egyes kapcsolódó törvények módosításáról

Képek, ábrák:

1. ábra: DR. SZENCZI Á., KÓSA Z., DIBUSZNÉ HAUSER ZS. (2020): *Etika tankönyv 5.* (29. oldal)
2. ábra: KÓSA Z., DIBUSZNÉ HAUSER ZS. (2021): *Etika 6. tankönyv.* (19. fejezet) Oktatási Hivatal, Budapest
3. ábra: DR. SZENCZI Á., KÓSA Z., DIBUSZNÉ HAUSER ZS. (2020): *Etika tankönyv 5.* (8. fejezet)
4. ábra: ALEXANDROV A., DOBSZAY A., FENYŐDI A., JAKAB GY. (2017): *Etika tankönyv 7.* (17. fejezet)
https://www.nkp.hu/tankonyv/etika_7/lecke_03_017
Letöltés dátuma: 2021. ápr. 20.
5. ábra: Oktatási hivatal (2020):
https://dload-oktatas.educatio.hu/erettsegi/feladatok_2020tavasz_kozep/k_olasz_20maj_ut.pdf
Letöltés dátuma: 2021. máj. 13.
6. ábra: ARDAY I., DR. KŐSZEGI M., SÁRINÉ DR. GÁL E., ÜTÖNÉ DR. VISI J.: *Földrajz 10. Tankönyv* (80-81. o.)
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2015
7. ábra: Oktatási hivatal (2018):
https://dload-oktatas.educatio.hu/erettsegi/feladatok_2018tavasz_kozep/k_olasz_18maj_fl.pdf
Letöltés dátuma: 2021. máj. 13.